

Суспільно-історичні трансформації та підприємництво як суспільний феномен.

Вже стало очевидним, що підприємництво є найважливішим елементом соціально-економічних відносин будь-якого сучасного суспільства. Підприємництво (у широкому сенсі його розуміння) як об'єктивний двигун усіх нововведень не тільки в економіці, але і в політиці, соціальній сфері, стає все більш очевидним як форма і спосіб досягнення мети в реформуванні суспільних відносин, пронизуючи всі напрями перетворень, що відбуваються. Саме підприємництво як засіб реалізації людиною своїх сутнісних проявів - головна альтернатива в зміні способу життя, спосіб відродження нормальних, природних умов нашого буття. Крім того, підприємництво, як форма і спосіб буття і прояву суспільних відносин, не тільки змінює кожну конкретну людину, його спосіб життя, але й сприяє підвищенню матеріального і духовного потенціалу й індивіда, і суспільства в цілому.

Підприємництво як індикатор "соціальної якості" людини супроводжує прогрес цивілізації з моменту зародження форм промислової організації суспільства. Підприємливі (заповзятливі) люди зустрічалися завжди: у цивілізаціях давнини, у середньовічну епоху тощо. Будь-яка соціальна епоха неоднаково сприймала і інтерпретувала підприємництво як свою складову частину, навпаки, в ході історії воно як культурний та економічний феномен людської цивілізації постійно змінювалося, наповнювалось новим змістом, а зараз перетворилось на сучасну модель цивілізованого підприємництва.

Історія показала, що тільки при вільному підприємстві можна забезпечувати задоволення найрізноманітніших потреб повністю адекватних людській природі, і тому підприємництво вже зіграло свою історичну роль. І наше завдання - показати своєрідну провідну роль і місце підприємницького феномена в суспільно-історичному розвитку і в сучасних трансформаційних змінах.

У процесі розвитку суспільства інституалізація підприємницьких форм діяльності на всіх рівнях і формах, (а це: *торгівля, посередництво, раціональна прогресуюча виробнича система, оренда, позики, біржова діяльність, банки, інвестиції* та ін.), не тільки розвивала сучасну соціально-економічну інфраструктуру, але і формувала певний господарсько-професійний „дух” відповідного соціально діючого агента, соціально-культурну спадщину, традиції господарювання, сферу і спосіб діяльності, господарські традиції, соціально-політичну систему держав за різних часів існування різних народів. Під кутом зору розвитку і структурування суспільства як цілісного організму підприємництво відіграло і відіграє вагомий роль у формуванні соціальної структури та

її похідних – стратифікації та соціальної мобільності, особливо в європейській цивілізації і особливо на сучасному етапі.

Давно стало вже очевидним, що підприємництво або сучаснішою мовою бізнес - це професійне творче безперервне „роблення грошей”, не стільки мотивами матеріального збагачення, скільки мотивами духовного розвитку, і в решті решт – людською самоактуалізацією. Це і мета і засіб досягнення, життєва філософія і спосіб життя для суб'єкта соціуму, й один з визначальних чинників механізму формування і трансформації соціальної структури суспільства в глобально-соціальному масштабі. Нарешті, суб'єктом підприємництва є не тільки індивід-одиниця, але і спільність, держава.

Історія свідчить, що в суспільному розвитку підприємництво проявило себе, і на цьому ми особливо загострюємо увагу, як соціоекономічний чинник зростання соціальних елементів, як чинник економічного суспільного зростання, один із компонентів рушійної сили економічного розвитку, як самоорганізуючий чинник, а відповідно і як *суспільний феномен*.

Беручи до уваги основні аспекти ролі і значення підприємництва в суспільному розвитку, варто окреслити систему його функцій. До соціально-економічної групи функцій підприємництва можна віднести генерування та управління ресурсами з метою отримання прибутку. Це провідна соціально-економічна функція підприємництва (і, відповідно, підприємців), що витікає з соціально-економічної суті даного феномена. Її сенс полягає в організації і управлінні ресурсів, зокрема капіталу в будь-якій його формі: економічній, культурній, символічній і т.п. — як *самозростаючої вартості*, забезпечує ефективне *поєднання* чинників виробництва, *реалізує інновації*, бере на себе *ризик*, *відкриває нові ринки* тощо.

Явище підприємництва (*економічне зростання* в постійно модифікуючій ринковій системі) існує, і не пішло на спад, що своєю сутністю визначається соціально-економічним розвитком суспільства. Воно повністю зберегло всі свої рушійні сили й темпи, а крім того набуло деяких нових рис. Стимули до зростання настільки розширилися, що його домагається весь світ: економічно розвинуті держави — для захисту своїх позицій, нові індустріальні країни — щоб не відстати, країни третього світу — щоб вирватися з економічної пастки, а світові економічні лідери — щоб зберегти свої позиції щодо стабільності та прибутків.

Головну роль відіграє підприємництво і в **системі господарсько-ринкових відносин**. Бо в основі безпосередньої господарської діалектики лежить саме підприємництво, функції суб'єктів якого зрештою полягають у визначенні попиту і пропозиції індивідів і їх об'єднань за допомогою певної структури обміну, що складає саму суть ринку. За показниками світового досвіду підприємництво є надійною основою, головним структуроутворюючим елементом конкурентного ринкового середовища,

важливою рушійною силою розвитку економічної системи. Історично початковим чинником генезису ринкової економіки більшості країн було мале підприємництво. У сучасному суспільстві в ринкові відносини вступають найрізноманітніші суб'єкти: індивідуальні фірми, дрібні і крупні товариства, акціонерні суспільства, приватні і державні підприємства.

Національна господарська система будь-якої держави, суспільства сьогодні, як і декілька століть тому, складається. Загальна історична тенденція розвитку множини інституційованих і економічно відособлених господарств призвела до ускладнення господарських зв'язків, різноспрямованих процесів спеціалізації і кооперації господарських одиниць і одночасної їх диверсифікації. Мова йде про структурну одиницю історично сформовану у господарсько-ринковій системі, про її „клітину” організму і суб'єкта підприємництва – **фірму** - одночасно спосіб, форма, структура підприємницької діяльності фізичної або юридичної особи - найбільш поширеної форми (бл.55 млн.).

Наступним проявом ролі і місця підприємництва в ході соціально-політичної практики виступає і трансформація економічної інфраструктури - зокрема набуття *корпоративної* форми колективної діяльності. Це ядро сучасної капіталістичної економічної системи.

Окремим питанням стоїть роль і місце підприємництва в **розвитку й економічної інфраструктури**, зокрема увага зосереджена на його ключовий компонент, продуцент, генератив – *приватну власність*. Приватна власність в системі господарський-економічного функціонування складає основний кістяк (до 80% національного багатства доводиться на приватні підприємства).

Іншим питанням стоїть **трудова зайнятість** населення як один із ключових соціальних показників суспільного розвитку. У світі, за даними Організації Об'єднаних Націй, малим бізнесом зайнято близько 50% працездатного населення і налічується близько 55 млн. малих підприємств (у країнах Європи та Америки, бізнесом займається близько 70%). Саме малий і середній бізнес, що реалізується в основному на особистісно-індивідуальному рівні, значною мірою забезпечують стійкий і динамічний соціально-економічний і соціальний розвиток багатьох країн. Підприємницьку „працю” можна розглядати як один з найважливіших резервів підвищення рівня суспільної зайнятості, чинник матеріального збагачення, економічного зростання, стратифікаційної мобільності. І хоча в пострадянських країнах та інших, так званих транзитних суспільствах, ці показники набагато нижчі, все ж таки за неповних два десятки років цей суспільний феномен з іманентним явищем „ринок” став рушійним джерелом радикальних соціальних змін в плані економічного розвитку, соціально-політичного, соціокультурного та ін. (в Росії -18%, В Україні - 10%).

Багато форм підприємництва і, перш за все, акціонерно-корпоративні надають широкі можливості для **залучення засобів**, заощаджень різних шарів суспільства, для використання тих можливостей, які не включені прямо, чи побічно в професійні обов'язки або заняття будь-якого індивіда. Залучення капіталу населення дає можливість використовувати всі переваги бізнесу – від дрібного індивідуального до корпоративного крупного бізнесу. Прикладом того, що підприємництво в країнах Заходу формується і розвивається переважно на базі сімейних фірм, фірм малого бізнесу і засобів акціонерів є те, що 80-90% первинного капіталу є акціонерним. На практиці переважна частина пропідприємницьких суб'єктів володіє значним пакетом акцій різних господарсько-підприємницьких одиниць, іншими словами – фірм. Таким чином, підприємництво, для всіх його груп, скоріше не професія, а використання можливостей, соціальний і психологічний стан.

Підприємництво, реалізуючи свої економічні функції, забезпечуючи управління капіталом і отримання прибутків, в окремих випадках надприбутків, по суті бере участь в **трансформації соціальної структури суспільства**. При цьому, за рахунок підприємницької діяльності, одні соціально-політичні актори можуть втрачати свої статусні позиції в суспільстві, оскільки зменшується обсяг їх економічної, а потім і політичної влади, а інші навпаки - свої позиції укріплюють. Підприємництво — один з елементів **системи перерозподілу суспільного багатства** в суспільстві. Присутній в результаті підприємницької діяльності перелив капіталів, перерозподіл інвестиційних потоків у політичній сфері є результатом зміни конфігурації політичних сил. Таким чином підприємництво виступає одним з чинників легітимної соціально-політичної динаміки, що забезпечує перерозподіл суспільного багатства і політичної влади економічно і політично прийнятним для суспільства шляхом. Є сенс говорити і про **соціально-політичні функції підприємництва**, до яких належать: трансформація соціальної структури суспільства, перерозподіл суспільного багатства, доходів і політичної влади економічно і політично прийнятним шляхом; сприяння створенню інноваційного суспільства, протидія застою соціально-політичної системи; забезпечення вертикальної соціальної мобільності, функціонування соціальних ліфтів, створення можливостей для конверсії економічного капіталу в політичний.

З точки зору **адаптивної мегаролі підприємництва у суспільній практиці**, і перш за все в соціально-економічній системі, варто висвітлити й інші сторони, функції та ролі підприємництва в системі суспільного розвитку.

Для багатьох залучення до підприємництва містить і соціально-вимушений характер - соціальні, політичні, економічні переміни супроводжують відповідні і зміни (зміни місця роботи, проживання, професії). Такі соціальні процеси і явища обійти ніяк не можна, що дає підстави виділяти так зване „**вимушене**” підприємництво, у прямому розумінні

цього слова, яке відіграє зовсім не останню роль в світовій господарській системі і соціумі. Маса „вимушених” підприємців підштовхується до цього стимулами негативного характеру. У західному світі однією з причин масового „відтоку” в „підприємці” стала „тіснота”, що виникла в певних сегментах ринку праці (нова хвиля спостерігалася в 70-80-х роках ХХ ст.). Це підштовхувало висококваліфікованих фахівців до створення власних технологічних, інформаційних і консультативних фірм, а малокваліфікованих працівників — до відкриття своєї невеликої справи у сфері торгівлі і побутового обслуговування. Впливала на цей процес і загроза безробіття. Підприємцями, так або інакше стають не тільки ті, хто до цього прагнув і мав здатності і схильності до такої діяльності. Більшість до цього вимушував вельми прозаїчний стимул – виживання.

В імміграційних країнах стрімке економічне зростання привело до створення нових галузей, що дозволило іммігрантам почати свою справу без особливої конкуренції з боку корінного населення. Найважливіші причини розвитку одного з різновидів вимушеного підприємництва, так званого етнічного підприємництва (неформальної економіки), саме і пояснюються тісним зв'язком маргінальності соціального положення і схильності до підприємництва. Міграція теж стає фільтром, через яку проходять найбільш діяльні соціальні елементи, які в свій час не відрізнялися особливими підприємницькими талантами.

Неформальна економіка, як сектор економіки, нелегально захищає і регулює відношення експлояторної зайнятості, і виконує скоріше соціальні, ніж економічні функції. Про масштаби і рівні неформальної економіки або етнічного підприємництва говорять наступні цифри, які примушують звертати увагу до даних реалій. За оцінками Всесвітнього банку, на неформальне під підприємництво приходить 40% ВВП на душу населення у країнах з низьким рівнем розвитку і 17% - з високим. У деяких галузях, таких як роздрібна торгівля і будівництво, близько 80% зайнятих працює нелегально. У країнах Латинської Америки рівень неформальної зайнятості в місті, як питомої ваги міського економічно активного населення, становила (за даними 1989 р.) близько 50% . Характерними рисами і вітчизняного підприємництва (як було зазначено), є його тіньова і неформальна орієнтація. За різними оцінками вітчизняних і зарубіжних дослідників тіньова економіка України має рівень, який досягає 60-70% ВВП. Так, за даними німецьких дослідників в 1990-1995 рр. частка тіньового капіталу в Україні у співвідношенні до ВВП складала принаймі від 15% до 51%. Приблизно така ж картина спостерігалася і в Росії.

Неформальна економіка часто особливо бурхливо розвивається в етнічних анклавих, в країнах третього світу із затяжною ринковою трансформацією, в соціально-ринкових просторах з відсутньою або слаборозвиненою соціальною орієнтацією ринкових перетворювань. Українське суспільство не є винятком. Всі ці форми можна представити

в цілому як квазіінституційована і неформалізована форма підприємництва. Важливим може бути також висновок, що для більшості адаптантів не існує чіткого поділу між формальними і неформальними сферами, які відповідають їхнім підприємницьким практикам. Для населення використання підприємницьких практик служить засобом досягнення цілі -- виживанню, пристосуванню до нових умов життя. В умовах сучасної України межа між класичним і приватним, а в багатьох випадках самозайнятим, неформальним підприємництвом є досить тонкою і умовною. Для більшості так званих напівпідприємців воно служить соціальним прикриттям, адаптивним резервом.

Більшість неформальних практик підприємництва носять переважно проринковий характер. Підводячи ризику під аналізом ринкового простору, зазначимо те, що підприємницька діяльність сьогодні здійснюється за допомогою як формальних, так і неформальних практик діяльності.

Підприємництво виступає основним чинником в класово-стратифікаційних змінах. Детальніший сучасний структурний аналіз підприємницької страти, проведений завдяки серії глобальних досліджень дескриптивного характеру на пострадянському просторі Т.І.Заславською та ін., показує дуже стверджувальну картину про роль і місце підприємництва в структурі сучасного російського суспільства. До нього увійшло декілька основних груп: *підприємці, само зайняті, бізнесмени-менеджери, напівпідприємці, менеджери-співзасновники, класичні менеджери.*

Аналізуючи особливості вродження підприємницького феномену в нашу життєву повсякденність, не слід залишати без уваги і такі суттєві моменти, як **соціально-рольова** та **соціально-функціональна сторона** підприємництва, узгоджуваність бізнесу та суспільства, що має багатовікову історію. **Соціальна відповідальність бізнесу** розширюється, і, разом із соціальними зобов'язаннями включає участь у благодійності і соціальних проектах. Тут мається на увазі суспільно-очікуваний розвиток бізнесу. Такий характер розвитку відповідає континентальній моделі капіталізму, що набула поширення в країнах Західної Європи і Японії. Соціальна відповідальність, як органічна частина підприємництва, трансформується в системі так званих соціальних інвестицій, при яких всі підприємницькі ресурси, спрямовані на вирішення соціальних питань, є не стільки витратами, скільки формою бізнесу.

Підприємництво володіє практично усіма необхідними рисами **ідеології як системного світогляду**. Воно містить набір раціоналізуючих схем, що стосуються як індивідуальної дії, так і суспільного розвитку, поведінки фірми і кругообігу національного капіталу. Підприємництво обумовлює відносно замкнуту систему ціннісних орієнтирів, таких, як *незалежність, самореалізація, прагнення до індивідуального успіху* у відчутних

матеріальних формах. Ідеологія розкріпаченого підприємницького духу прокламує право кожного на господарську ініціативу, здійснювану в цілях свого матеріального добробуту.

Підприємництво поволі стає **основою соціальної реструктуризації розвитку українського суспільства**, забезпечуючи утвердження в країні ринкових відносин і демократії. Його соціальна значимість полягає також в утворенні широкого прошарку власників - основи середнього класу, який зацікавлений в стійкому суспільному забезпечуючи в країні зниження соціальної напруги. Адже підприємництво все менш латентніше і більш очевидно трансформує свою роль у соціальну площину, підвищуючи свою мегасуспільну роль. У такому контексті, зокрема, можна говорити про соціально організуючу роль підприємництва, про його конструктивність, у чому (припустимо) і полягає його феноменальність. Зрештою, підприємництво слід розглядати як соціальний феномен кумулятивного типу, саме такі феномени створюють основу для поступального розвитку людської цивілізації, зрештою соціогенезу. Роль підприємництва у розвитку суспільної системи можна порівняти із його значенням так званого *четвертого фактору*, який у проекції на суспільну площину, заключається в іманентності соціального управління, на всіх його рівнях і діапазонах: оперативного / стратегічного, макро / мікросистемах. А сама роль соціального управління у суспільному механізмі – всеохоплююча.

Як вже зазначалося, у даному аналітичному полі підприємництво розглядається не у професійному аспекті, а як *соціально-функціональну властивість соціального елемента в суспільній системі, яка проявляла і проявляє себе з різною інтенсивністю і широтою в різні історичні проміжки; як більш-менш систематично здійснюване заняття, формальне, або неформально інституційоване, що породжується комбінацією соціальних сил і соціальних обставин, генерується як особистою пошуковою ініціативою, так і в силу системи соціальних (економічних, політичних, правових та ін.) зовнішніх обставин; частково як певний специфічний стан людини з певними схильностями*. Це та з не багатьох видів діяльності, якою можна займатися впродовж всього життя. Для підприємництва байдужі стать, вік, освіта, національність і багато інших соціальних характеристик індивіда. Отже, є сенс говорити про універсальність цього специфічного виду діяльності. Люди признають як цінності і взірці своїх дій такі агреативні та похідні явища підприємництва як: підприємницька активність, співпадання приватної власності із працею її суб'єкта, все що стимулює трудову діяльність, соціальну активність, культивує вольові та інтелектуальні риси людей, дає матеріальні переваги.

Відображений нами (і далеко не повний) емпіричний рівень і сформульовані відповідні теоретичні положення наочно і репрезентативно обґрунтовують масштабну роль підприємницького чинника в суспільному розвитку на всіх його рівнях і сферах.